

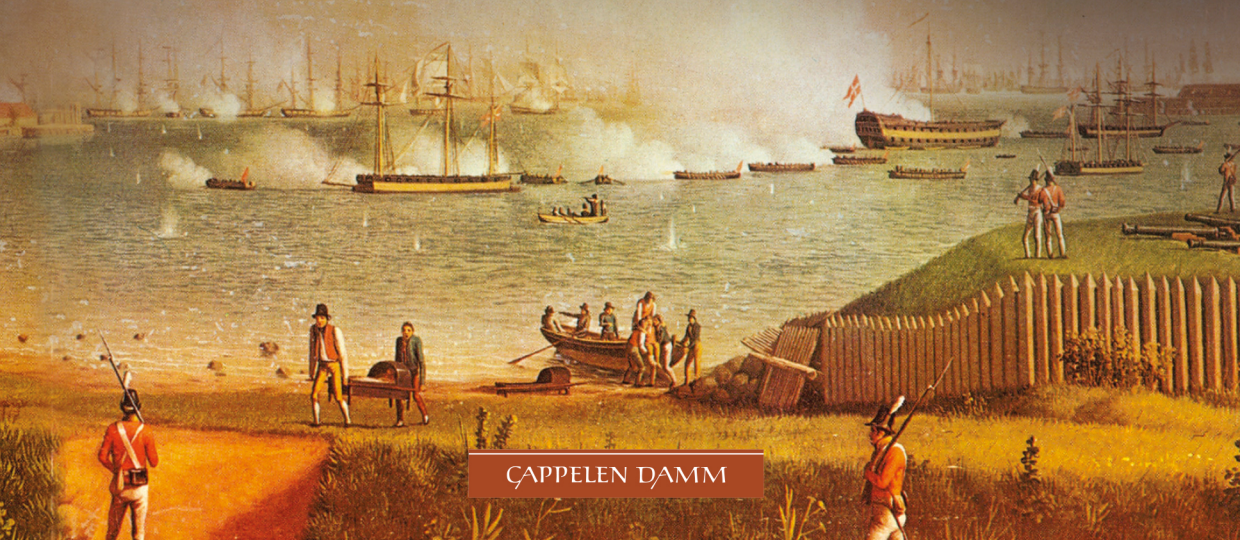
A detailed oil painting of a man with dark, curly hair and a high-collared military uniform with gold embroidery. He is looking slightly to the right with a serious expression. The background of the portrait is a dark, cloudy sky.

CARL EMIL VOGT

HERMAN WEDEL

JARLSBERG

DEN ARISTOKRATISKE OPPRØREREN

CAPPELEN DAMM

Carl Emil Vogt

Herman Wedel Jarlsberg

Den aristokratiske opprøreren

CAPPELEN DAMM

© CAPPELEN DAMM AS 2014
Forfatter har fått støtte fra Det faglitterære fond, Institusjonen Fritt Ord
og Lucy Høeghs stiftelse til å skrive manuskriptet til denne boken.

ISBN 978-82-02-44688-8

1. utgave, 1. opplag 2014

Omslagsdesign: Stian Hole
Billedredaksjon: Else Espeland og Carl Emil Vogt
Maleri på omslag: Fredrik Westin og C.W. Eckersberg
Forsats/baksats: Gustaf Lewenhaupt
Sats: Type-it AS, Trondheim
Trykk og innbinding: Livonia Print, Latvia 2014

Satt i 10,2/13 pkt. Sabon og trykt på 80 g Munken Print Cream 1,3.

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser.
Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og
tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom
avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning,
og kan straffes med bøter eller fengsel.

www.cappelendamm.no

INNHold

Smith og Meyers reise	7
---------------------------------	---

DEL 1 OPPRØREREN

Jernscepteret	13
Friheten	42
Familien Anker	71
Krigen	84
Revolusjon i Norden	103
Farlig spill	129
1814: Prøvelsen	162
1814: Triumfen	199

DEL 2 STATSMANNEN

Finansministeren	229
En stortingsmanns vekst og fall	259
Prokansler og stattholder	290
Siste reis.	317
Statsmannen Wedel	325

Etterord og takk	331
Noter	335
Litteratur og kilder	385
Personregister	401

— |

| —

— |

| —

SMITH OG MEYERS REISE

Torsdag kveld 27. juni 1799 steg to unge menn om bord i postdiligencen fra London til Edinburgh. Begge var godt kledd med støvler, høye hatter og mørke frakker.¹ De var nervøse og utålmodige. Guttene satt ikke inne i kupeen, men reiste som *outside passengers*. Likevel var de åpenbart unge *gentlemen*. Den ene, John Smith, var nitten år; den andre, Benjamin Meyer, bare atten.² Begge var utlendinger. Det eneste de hadde med seg var en bylt tøy.

Postvognen – *the Mail Coach* – var den raskeste reisemuligheten som fantes til lands. Doningene var svarte og brune, med farven *Post-Office Red* på hjulene og *Royal Mails* kongelige emblem på dørene. For omtrent hver tiende mil ble de fire hestene skiftet ut. Kun på store steder stanset transporten; bare når det var nødvendig av hensyn til posten. Den noe langsommere passasjervognen stoppet tross alt for at de reisende skulle få mat. Postvognen la ikke inn slike pauser. Posten skulle frem så raskt som mulig. Turen kunne være ganske tøff, av og til kunne passasjerene bli bedt om å gå av for å spare hestene. Ruten London-Edinburgh ble unnagjort på mindre enn 60 timer, og Smith og Meyer hadde ingen tid å miste: De var på flukt.³

Bakerst på postvognen satt en vakt, kledd i det kongelige engelske postvesenets skarlagensrøde uniform og svarte hatt.⁴ Væpnet med to pistoler og en muskedunder passet han på at transporten ikke ble ranet. Ingen fikk komme i nærheten av posten. Smith og Meyer satt på et dobbeltsete bak kusken. Vakten blåste i et horn for å advare andre reisende: Her kommer postvognen – gi vei! – og for å be tolloppkreverne underveis om å slippe vognen igjennom. Ved hjelp av en intrikat tabell

holdt vakten nøye regning med tiden, siden klokken fulgte solen og varierte litt fra sted til sted. På småstedene hadde ikke postvognen tid til å stanse. Vakten kastet i stedet en sekk med post til den lokale postmesteren eller hans betjent, og snappet behendig opp det som skulle med vognen.

Smith og Meyer nådde frem til Edinburgh rundt to og et halvt døgn etter avreisen. De kjøpte seg en koffert og la oppi noen stener så den skulle virke mer troverdig som bagasje for langveisfarende. Men det var ikke til å komme fra at det var litt underlig at så pent antrukne *gentlemen* bar oppakningen selv til fots til havnebyen Leith et stykke nordøst for Edinburgh. Smith og Meyer ville forsøke å komme seg med en skute til Norge eller Danmark. Derfor oppsøkte de den dansk-norske konsulen, som tok godt imot dem. Han ante ikke at de to dannede unge mennene reiste under falske pass. Mens de ventet på en skipsleilighet introduserte konsulen dem for sine sønner, han lot dem bli med sønnene og deres venner på en flere dagers utflukt utenfor byen.

Ved et aftenselskap i konsulens hjem – der Smith og Meyer selv var til stede – fortalte konsulen gjestene at den danske ambassadørens sønner hadde flyktet fra sin far i London. Ambassadøren hadde etterlyst sønnene og utlovet en belønning for opplysninger som kunne føre til at de ble oppsporet. Konsulen fortalte sine gjester alt han visste om den dramatiske flukten.⁵ Han hadde ingen anelse om at Smith i virkeligheten var den unge grev Herman Wedel Jarlsberg og Meyer hans bror baron Ferdinand, som begge var etterlyst av sin far, den despotiske grev Frederik Anton Wedel Jarlsberg.

For Herman Wedel Jarlsberg var dette starten på en reise som skulle vare hele livet. En reise gjennom opprør, konspirasjoner mot sin egen konge og farlige forbindelser med fiendtlige makter.

Herman Wedel var knappe ti år da pariserne stormet Bastillen. Han var bare tretten da giljotinen skilte Ludvig XVI's hode fra kroppen. Han vokste opp i opplysningens æra, i en tid da kampen mot urett ble mulig, da revolusjon og reform sto mot reaksjon. Han var barn i denne tiden da filosofen Jean-Jacques Rousseau erklærte at opprør mot en ond og urettferdig hersker var moralsk riktig. Herman Wedel Jarlsberg var en opprører. Men han var ingen demokrat, han var aristokrat. For

de fleste av hans samtidige såkalt opplyste og tenkende var demokrati synonymt med pøbelvelde.

Livsreisen brakte Herman Wedel til det moderne Norges tilblivelse i året 1814. Han var en kraftig motstander av prins Christian Frederiks planer for Norge. Wedel var konservativ og liberal. Etter 1814 kom han til å stå nær Carl Johan både som finansminister og stattholder i Norge. Men han var også i stadige konflikter med kongen, de to var rivaler til makten.

Herman Wedels liv spenner fra det gamle ensrettede enevoldssamfunn uten rettssikkerhet, med privilegier og vilkårlighet; fra da Norge ble styrt fra København og til det moderne, embetsmannsstyrte uavhengige Norge, der bare kongen og utenrikspolitikken var felles med Sverige.

Da Herman Wedel ble født i 1779, var den franske revolusjonen bare uklare drømmer, den amerikanske såvidt påbegynt. Ved hans død i 1840, var Karl Marx godt i gang med å utarbeide sin doktoravhandling. Da han var barn, reiste de med seilskuter; da han døde, ble liket fraktet hjem med dampskip.

Det er noe tvetydig over grev Wedel. Han sto dypt plantet med ett ben i hver leir – ett i den gamle tids aristokratiske standssamfunn og ett i den moderne fremskrittets verden. Ett i demokratiets – ett i ekspertstyrets. Ett i Sverige og ett i Norge. Ett i den kosmopolitiske europeiske adelskulturen – ett i den borgerlige forretningsmannens.

Wedel sto kraftig imot selvstendighetsmennene på Eidsvoll i 1814. Samtidig var han en av de viktigste bidragsyterne til å bygge den nye norske staten på første halvdel av 1800-tallet. Han var en tidlig og bevisst nasjonsbygger. Han var mesén for norske kunstnere som I.C. Dahl og fremmet hans utvikling av nasjonalromantikken. Han sto bak embetsmannsstatens ledende politikere Frederik Stang og Anton Martin Schweigaard. Han var beskytter for ledende akademikere og forfattere som P.A. Munch og Johan Sebastian Welhaven. Grev Wedel gikk i hallingdrakt flere generasjoner før Hulda Garborg startet sitt bunadsprosjekt.

Likevel er det fremdeles mer enn 170 år etter hans død vanskelig å si hvor man har ham. Var han landsforræder eller patriot? Var han radikal, liberal eller konservativ, opprører eller statsmann? Var han skur-

ken på Eidsvoll eller den klarsynte helten som forsto fremtiden bedre enn noen av de andre 111 representantene? Eller var han alt dette? Kort sagt: Hvem var han, og hva sto han for?

Det ble sagt han aldri så noen inn i øynene. Kanskje var han skadet i barndommen. Blikket vek unna. Samtidig hadde han en sterk karisma som gjorde at de fleste som ble kjent med ham stolte på ham. Eller gjorde de det?

Denne boken har to hoveddeler. Den første har tittelen *Opprøreren*, den andre *Statsmannen*. Boken forteller historien om greven som gikk fra revolusjonær opprører til en slags *elderly statesman*. Wedel Jarlsberg er blitt omtalt som den mest sentrale politikeren i Norge på 1800-tallet, mannen som handlet i øyeblikket, 1800-tallets Christian Michelsen eller Einar Gerhardsen. Men i motsetning til de to, skriver den toneangivende historikeren Jens Arup Seip, hadde Wedel «vilje til å skape en situasjon fra intet eller fra meget lite».⁶ Herman Wedels unike personlighet formet på avgjørende vis det moderne Norge. Men vi skal være glad for at han ikke fikk *alt* som han ville.

DEL I
OPPRØREREN

JERNSCEPTERET

Den lange reisen

Montpellier var et usedvanlig trist og kjedelig sted, syntes Cathrine Wedel.¹ Hun så bare en eneste grunn til å bli i den sørfranske provinsbyen: Den var kjent for dyktige leger og fødselshjelpere. Cathrine hadde i en alder av 22 år allerede satt fire barn til verden.² To av dem levde ennå. Christian på seks og Julie på fire år. To ganger hadde guttebarn dødd fra henne. Nå nærmet enda en fødsel seg.

Egentlig var Cathrine Wedel på vei til Napoli. Hun reiste med mannen Frederik Anton Wedel, lensgreven av Jarlsberg. Den 31 år gamle diplomaten skulle representere enevoldskongen av Danmark-Norge, Slesvig og Holstein. Napoli var grevens første utenrikspost.

Greven, grevinnen og seksåringen Christian hadde lenge vært på reise. Lillesøster Julie hadde de etterlatt hos grevens søster Louise på Jylland. Siden julen 1778 hadde de bodd i Paris et halvt års tid, med unntak av et opphold i den andre metropolen i Europa, London. Men det var Paris som var kraftsenteret. Herfra kom de siste parykkmotene. Her var teatrene best, operaens stjerner mest fetert. Hoffet i Versailles var tidens mest strålende. Europeisk adel hentet sine impulser derfra. Dannet konversasjon foregikk på fransk. Også fornuftens lys strålte ut fra Paris. De franske opplysningsfilosofene hadde lenge arbeidet med å samle all verdens kunnskap i én eneste gigantisk ensyklopedi. De arbeidet for fremskritt, sannhet og frihet. Men mange av ideene ble sett som farlige. Opprørske mot eneherskeren og ordenen i hans stat. Flere av disse tenkerne, for eksempel Rousseau og

Voltaire, var blitt landsforvist eller hadde måttet flykte ut av Frankrike.

I begynnelsen av juli 1779 forlot familien Wedel Paris. Legene hadde anbefalt greven et opphold på kurbadet *la Malon*. Der skulle han pleie sine fordøyelsesbesvær og stadige smerter i mageregionen. Men så kom tiden for å forberede Cathrines fødsel. I slutten av august ankom familien Montpellier, og en knapp måned senere – tirsdag 21. september – fikk Cathrine en sønn.

Faren, grev Frederik Anton, bar ham selv til dåpen 6. oktober.³ Gutten fikk navnet Jean Gaspard Herman. Han var oppkalt etter morens far og morfar – Caspar Herman von Storm og Johan Mangelsen – så egentlig var navnet selvfølgelig Johan Caspar Herman. De kalte ham Herman.

Foreldrene

Cathrine var femten år da hun 12. juni 1772 ble gift med den 24 år gamle Frederik Anton Wedel Jarlsberg.⁴ En slik aldersforskjell var slett ikke uvanlig, og brudene var ofte så unge i adelsmiljøene. Men Cathrine kom ikke selv fra de samme høyadelige kretser som ektemannen. Faren hennes, Caspar Herman von Storm, tilhørte bare rangadelen, de som hadde oppnådd adelskap for seg og familien gjennom tjeneste for kongen. Etter gamle bestemmelser kunne rangadelen arves. Om Cathrine ikke var av like fin familie som ektemannen, hadde hennes far innehatt det nest høyeste embetet i Norge som stiftsamtmann i Akershus, bare visestattholderen sto over ham. Han hadde inntil denne våren også hatt en betydelig formue, men var gått dundrende konkurs tidlig på året.⁵ Han forlot både stiftsamtmannsposten og Norge i stor hast, reiste til København og sørget på rekordtid for å gifte bort sine to døtre.

Handlingen virker nær panikkartet, men var behendig utført. Han hadde fått i stand to meget gode allianser. Eldstedatter Helene, 16 år, ble gift med kongens egen hoffmarskalk Henrik Bjelke, direktør for Den danske skueplads, den første danskspråklige scenen. Den teaterglade kong Christian VII hadde nylig også gjort ham til «*directeur des spectacles*» – sjef for den franske komedien og den italienske operaen ved slottet.⁶ Cathrine, 15 år, ble viet til grev Frederik Anton Wedel,

daværende kaptein i infanteriet og premierløytnant i kongens garde. Den konkursrammede stiftamtman von Storm var selv forlover for begge døtrene i Københavns slottskirke og holdt bryllupsfest i eget hus ved Holmens kanal. Mye rundt bryllupene er uklart, men Storm hadde greid å sikre døtrenes fremtid. Det hadde gått svært fort.

Cathrine og Frederik Antons eldste datter Julie fortalte senere at faren hadde falt for moren under et middagsselskap. Det var svært varmt og Cathrine satt i den stekende solen. Hun besvimte. Da hun våknet opp, sa hun på fransk: «Le soleil m'a piqué dans la nuque» – «solen stakk meg i nakken». Greven syntes hun sa det med så vidunderlig ynde at han forelsket seg i henne. Kanskje tente svakheten hennes noe i ham. Uansett bestemte han seg kort etter for å fri til henne.⁷

Grev Frederik Antons ekteskap var kanskje litt overraskende. Forfedrene hadde giftet seg inn i mer høyadelige tyske, danske og norske familier som Aldenburg, Huitfeldt og Raben. Det var dette miljøet han kom fra. Familien hadde røtter i Schleswig-Holstein og var kommet til Danmark og Norge på slutten av 1600-tallet. Feltmarskalk Gustav Wilhelm Wedel var blitt tildelt posisjonen som øverstkommanderende for hæren i Norge i 1681, etter å ha gått i dansk tjeneste i 1678. Han kjøpte så grevskapet Jarlsberg, og fikk kort etter tittelen lensgreve og dermed betydelig myndighet over innbyggerne i grevskapet. Han kunne både dømme og straffe. En lensgreve hadde høyere rang enn øvrige grever. Han tilhørte herskerstanden. Men den første Wedel Jarlsberg – generalen – fikk aldri noe nært forhold til Norge og bodde der knapt.

Hans tippoldebarn, Hermans far Frederik Anton, hadde i likhet med flere av forfedrene startet en offiserkarriere. Snart søkte han seg imidlertid vekk fra det militære for å forsøke den diplomatiske løpebanen. Håpet var en posisjon som kongen av Danmark-Norges ambassadør ved et av de store hoffene i Europa, kanskje Wien eller London? Kun adelige kunne bli ambassadører, og derfor hadde ytterst få nordmenn muligheten. Litt misfornøyd hadde Frederik Anton Wedel måttet aksepterte posten i Napoli. Riktignok var den søritalienske byen både stor og viktig på denne tiden, ja til og med hovedstad i et selvstendig kongedømme, men politisk lå den klart utenfor allfarvei.

Etter at Herman var født, tillot ikke legene Cathrine Wedel å reise videre mot Napoli før i midten av desember.⁸ Vognreisen gjennom

Italia var lite behagelig. Cathrine Wedel beskrev den som «en eneste kjede av små ulykker».⁹ Oppholdene de hadde i byene underveis var det eneste som ga avveksling. Familien Wedel var ikke alene om å gjennomføre slike reiser, men de fleste turister valgte en mer gunstig årstid å krysse Alpene på. Frankrike og Italia var et must i den unge gentlemen nesten obligatoriske dannelsesreise, «the Grand Tour». Likevel har familien Wedel vært heldig, for det var ikke risikofritt å reise i Italia på slutten av 1700-tallet. Grev Leopold Berchtold anbefalte for eksempel i sin reiseguide fra 1787 den reisende å medbringe dobbeltløpede pistoler for å hamle opp med banditter.¹⁰ Et problem var det imidlertid at mange byer forlangte alle våpen avlevert ved byporten, både sverd og pistoler, og avgift for utlevering ved avreise. Så da kunne en «lomme-dør-slå»¹¹ som kunne låse enhver dør fra innsiden, være god å ha. Da de nådde Napoli 30. mars 1780, takket Cathrine Wedel Gud for at de var kommet frem.¹²

Napoli

Napoli var det vestlige Europas tredje største by med omtrent 350 000 innbyggere, bare overgått av Paris og London. Byen var hovedstad i kongedømmet De to Sicilier, som besto av det sørligste Italia samt Sicilia. Fra 1734 hadde en spansk gren av slekten Bourbonn regjert landet. Napoli var et av tidens absolutt største reisemål. Én guidebok omtalte byen som «en av de staseligste byene i verden».¹³ *The Gentleman's Guide through Italy* sa det slik: «Napoli er et av de behageligste steder å bo i verden. Klimaet er mildt, beliggenheten beundringsverdig, byen munter og tett befolket, omgivelsene vakre og interessante.»¹⁴ Cathrine Wedel var i det store og hele enig. Byens beliggenhet var den vakreste man kunne tenke seg. Og selve byen var flott. Jordsmonnet var godt og fantastisk fruktbart. Innbyggerne kunne høste hva det skulle være, nesten uten å anstrenge seg, tenkte Cathrine Wedel.¹⁵

Tidens store kunstnere valfartet til Napoli. Johann Wolfgang von Goethe var der for eksempel bare få år etter familien Wedel.¹⁶ Cathrine Wedel beskriver besøk i operaen, på teatre og i det adelige musikkakademi for fruer og riddere. Byen hadde fire forskjellige teater- og opera-bygninger med forestillinger nesten hver kveld. En så bereist ung dame som henne kunne kanskje med en viss rett slå fast at operaen til

og med var «fullstendig overlegen operaen i Paris». Like fornøyd var hun ikke med kulisser og musikk, selv om noen av Italias beste sangere opptrådte der. Syngespillene som ble satt opp i de øvrige teaterhusene var «svært dårlig fremført».¹⁷

Hennes mann, grev Wedel, var ikke fornøyd. Han så Napoli bare som et første skritt på vei mot en bedre post. Lønnen var ikke mer enn 4000 riksdaler, noe som ble ansett som lavt i forhold til de utgiftene posten brakte med seg. Napoli lå langt fra hans egen hovedstad København og også godset i Norge.¹⁸ Wedel ønsket seg vekk og oppnådde å få tilbud om å bli forflyttet til Madrid, uten at han fant det særlig mer attraktivt enn Napoli.¹⁹

Ved ankomsten til Napoli var Herman blitt et halvt år gammel. Han så ut til å bli «like robust som sin bror», skrev mor Cathrine til venninnen Sophie Schulin på Sjælland.²⁰ I de sparsomme beskrivelsene av Herman i brevene til venninnen virker han å ha vært i godt hold.

Da han var fylt to år, 1. desember 1781, fikk Herman en lillebror. Han ble kalt familiens «lille italiener». Siden han hadde den ære å bli holdt over dåpen av dronningen av Napoli, Maria Carolina, ble han oppkalt etter henne. Men også kong Ferdinand IVs navn måtte med. Slik ble det Ferdinand Carl Maria. Dåpsbarnet fikk en nål med briljanter av dronningen og moren et halskjede med et hjerteformet anheng med dronningens monogram.²¹

Det viste seg vanskelig å finne en amme til Ferdinand. Aktuelle kandidater hadde «fordervet blod», skrev Cathrine.²² De var «meget slette» kvinner, slo Frederik Anton fast, derfor fikk moren gleden av å amme selv: «Det var at ønske, alle Mødre vilde gjøre det Samme,» mente den erkekonervative greven.²³ Cathrine likte godt å amme Ferdinand. Hun angret på at hun ikke hadde gitt sine eldre barn egen brystmelk.

Siden hoffet om somrene flyttet til palasset i den lille byen Portici ved foten av Vesuv, tilbrakte familien Wedel også deler av heteperiodene der. Vesuv var inne i en meget aktiv periode på 1600- og 1700-tallet.²⁴ Bare måneder før familien Wedel kom til Napoli, hadde Europas største vulkan hatt et utbrudd. I 1631 var hele byen Portici blitt ødelagt av vulkanutbrudd som drepte opp mot 10 000. Men på midten av 1700-tallet var et nytt palass bygget opp, og i de mørke, hete som-

meraftnene ble nattehimmelen opplyst av ild og gnister fra krateret.

Den britiske ambassadøren, sir William Hamilton, som med sin syke kone hadde kommet til Napoli i 1764, hadde studert Vesuv grundig. Hamilton ble en av grunnleggerne av den moderne vulkanologien og utga også lærde bøker om oldtidsbyen Pompeii, som akkurat da ble gravd ut sammen med Herculaneum. Byene hadde ligget dekket av vulkansk aske og sten siden år 79 før vår tidsregning. Den sykelige og ensomme Lady Catherine Hamilton ble grevinne Wedels eneste virkelige venninne i Napoli. Det var et tungt slag for henne da hun døde i 1782.²⁵ Begge virker å ha levd nokså isolerte liv der.

På 1700-tallet florerte smittsomme sykdommer og epidemier. Kopper var den vanligste dødsårsaken. Høsten 1782 fikk både treåringen Herman og diebarnet Ferdinand smitten. Ferdinand ble bare rammet svært lett, skrev moren, men «den lille franskmannen fikk koppene med en meget voldsom feber, men siden den ga seg, har han gud være lovet klart seg bra. Nå er han helt restituert til tross for at han hadde store mengder koppeutslett.»²⁶

Ambassadør Wedels ønske om å bli forflyttet bar til slutt frukter. Det skyldtes kontakten han hadde med den mektige Ove Høegh-Guldberg, mannen som styrte Danmark-Norge etter Johann Friedrich Struensees fall i 1772.²⁷ Som kongens livlege Struensee hadde gjort, utnyttet også Guldberg en svak og sinnssyk konge: Christian VII var sannsynligvis schizofren. Guldberg hadde kommet til makten da han ble utnevnt til huslærer for arveprins Frederik, kongens halvbror. Guldberg kom til å stå enkedronning Juliane Marie nær, dette var hans maktbase. Han styrte i praksis utenrikspolitikken etter at A.P. Bernstorff hadde gått av som utenriksminister i 1780. Makten økte ytterligere da finansminister Heinrich Schimmelmann døde i februar 1782. «Tak skal De have, at De er saa artig mod vore Landsmænd, som besøge Naples: disse rose Dem derfor,» skrev Guldberg til Wedel.²⁸ Guldberg mente han kunne bli forflyttet. Snart etter fikk han permisjon. Utsiktene var gode til en ny stilling.